

Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru

Damir Globočnik*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 730(497.4Maribor):929Karađorđević A.I., jugoslovanski kralj

Damir Globočnik: Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 3–4, str. 133–163

Oblastni odbor Narodne odbrane je po atentatu na kralja Aleksandra I. Karađorđevića soglasno sklenil, da začne z akcijo za postavitve kraljevega spomenika v Mariboru. Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra in njegovo častno predsedstvo so izvolili 19. novembra 1934 na javni anketi, ki jo je sklical župan dr. Franjo Lipold. Konec leta 1938 so razpisali natečaj, ki je bil povezan z obveznim načrtom za ureditev Trga svobode, na katerem naj bi stal spomenik. Med 27 osnutki je žirija izbrala za prvo nagrado osnutek »Nova os«. Avtorja inž. arh. Jaroslav Černigoj iz Maribora in kipar Boris Kalin iz Ljubljane sta si zamislila 14 metrov visok spomenik (konjeniški spomenik vrh dveh kamnitih stebrov). Boris Kalin je model kipa izdelal do oktobra 1940. Kip je bil do decembra 1940 odlit v mavec, razrezan in oddan v livarno. Za datum odkritja je bil določen Vidov dan 1941. Postavitev spomenika in dokončno ureditev Trga svobode je preprečila okupacija.

Ključne besede: Aleksander Karađorđević, konjeniški spomenik, Boris Kalin, Jaroslav Černigoj

1.01 Original Scientific Article

UDC 730(497.4Maribor):929Karađorđević A.I., jugoslovanski kralj

Damir Globočnik: The King Alexander I of Yugoslavia Memorial in Maribor. Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 3–4, pp. 133–163

The governing committee of the National defence decided after the assassination of King Alexander I of Yugoslavia unanimously to start the action of arranging a memorial for the king in Maribor. The committee for honouring the memory of the late King

* ddr. Damir Globočnik, muzejski svetnik, Langusova ulica 29, 4240 Radovljica, Slovenija, damirglobocnik1@gmail.com

Alexander I of Yugoslavia and the honorary presidency was elected on 19th November 1934 through a public voting, organised by the mayor Franjo Lipold, PhD. At the end of 1938, a call for proposals with an obligatory plan for the design of Trg svobode, where the memorial should be located, was announced. Twenty-seven drafts were presented, and the jury chose the draft "The New Axis" ("Nova os"). The authors of the design, Jaroslav Černigoj, an architecture engineer from Maribor, and sculptor Boris Kalin from Ljubljana, envisioned a 14-metres high monument (equestrian statue on the top of two stone columns). Boris Kalin finished the design of the model of the statue in October 1940. In December 1940, the model was cast in plaster, cut and sent to the foundry. The memorial should be unveiled on *Vidovdan* (28th June) 1941. The erection of the memorial and the final design of Trg svobode were stopped by the occupation.

Key words: Alexander I of Yugoslavia, equestrian statue, Boris Kalin, Jaroslav Černigoj

Vest o atentatu na jugoslovanskega kralja Aleksandra I. Karađorđevića v Marseillu 9. oktobra 1934 je mariborski mestni svet sprejel sredi seje.¹ Mestni svet se je na žalni seji sestal 11. oktobra 1934 ob 17. uri. Seji je na Glavnem trgu prisostvovalo mariborsko prebivalstvo, industrijski obrati so ustavili delo. Narodne organizacije pod okriljem Narodne odbrane so 13. oktobra ob 19. uri priredile žalni obhod po mestu in žalno manifestacijo v Unionski dvorani. V žalnem sprevodu je korakalo okrog 15.000 ljudi: člani narodnih društev, Sokol, Narodna odbrana, gasilci, Maistrovi borci, rezervni oficirji, Jadranska Straža, skavti, bojvniki, društvo Nanos, Narodna strokovna zveza, Udruženje nacionalnih železničarjev in brodarjev, kolesarji, športni klubi, pevska, prosvetna, gospodarska, kulturna in druga društva. »V povorki so nosili nešteto prižganih bakel, kjer se je pomikal sprevod, so pogasili vse cestne svetilke, tako da je bil pogled na pomikajoči se sprevod v svitu bakel nekaj nepopisno veličastnega in turobnega,« je poročalo *Jutro*. Na odru Unionske dvorane je stal kraljev kip, ovit v črno. Ob kipu so se razvrstili zastavonoše s prapori. Podpredsednik Narodne odbrane dr. Ivan Jančič je našteval primere kraljeve požrtovalnosti, preudarnosti in plemenitosti ter poudaril: »Tragičnejšega trenutka, kakor je bila mučeniška smrt našega kralja, ni doživel do sedaj še noben narod. Toda zapustil je oporoko: Čuvajte Jugoslavijo! In ob mrtvaškem odru se zaklinjamo in prisegamo, da hočemo izvršiti oporoko našega velikega kralja in, če je treba, dati zanj tudi svojo kri. Slava viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju.«²

Pogreba kralja Aleksandra na Oplencu 18. oktobra 1934 so se v imenu mesta Maribor udeležili župan dr. Franjo Lipold in mestni svetniki Viktor

¹ Regent Aleksander je Maribor obiskal na Vidovdan leta 1920. Drugi obisk kralja Aleksandra je imel neuradni značaj: 28. avgusta 1923 si je ogledal mariborsko industrijsko-obrtno razstavo. Na prvi obisk je spominjal skromen spomenik, ki ga je ob desetletnici Jugoslavije postavilo Olepševalno društvo v Mariboru (Franjo Baš, Vladarji v Mariboru, *Mariborski koledar* 1935, Maribor 1935, 39–55).

² Maribor prisega Jugoslaviji, *Jutro*, ponedeljska izdaja, 15. 10. 1934, 5.

Grčar, Ivan Kejžar, dr. Karol Kieser in Henrik Sabothy. Mariborčani so se v času pogreba zbrali na Glavnem trgu. Komemorativni govor je imel podžupan Rudolf Golouh.³ Po končanih mariborskih pogrebnih svečanostih se je sestel oblastni odbor Narodne odbrane in soglasno sklenil, da začne z akcijo za postavitev dostojnega kraljevega spomenika v Mariboru.⁴

Mestno načelstvo je 9. novembra 1934 pripravilo posvetovanje predstavnikov državnih oblasti, mestne občine, cerkve in raznih mariborskih organizacij, na katerem so razpravljali o obliki spomenika. Na tem sestanku so bili predstavljeni različni načrti. Njihovi predlagatelji so se načeloma strinjali, da mora Maribor poleg spominske šole kralja Aleksandra I. v magdalenskem predmestju dobiti poseben spomenik Osvobojenja na enem od mariborskih trgov, ki naj bi združeval v enotni zamisli tri spomenike (spomenik kralja Petra I. Osvoboditelja, spomenik Aleksandra I. Zedinitelja in spomenik generala Rudolfa Maistra). V ta namen naj bi se združili vsi obstoječi spomeniški odbori, ki bi prispevali v skupni sklad doslej nabrana sredstva. Odbor za počastitev spomina blagopokojnega Viteškega kralja Aleksandra I. Uedinitelja, ki naj takoj začne z delom, pa bodo izvolili na veliki javni anketi, ki jo bo priredil mariborski mestni svet in nanjo povabil predstavnike vseh mariborskih kulturnih, gospodarskih in narodnih organizacij.⁵

³ Mariborska kronika (od 1. X. do 31. XII. 1934), *Kronika slovenskih mest*, 1935, št. 1, 93.

⁴ Spomenik viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju, *Mariborski večernik Jutra*, 19. 10. 1934, 2.

⁵ Spomeniško vprašanje, *Slovenec*, 10. 11. 1934, 4. – Med prvimi pobudniki spomenika Rudolfu Maistru je bil senator Kraljevine Jugoslavije Ivan Hribar, ki je 1. avgusta 1934 pisal mariborskemu županu: »Veledenjeni gospod župan Bival sem v inozemstvu. Ko sem se v nedeljo popoldne vračal domov, zadela me je na Mariborskem kolodvoru ko strela iz jasnega neba po carinskih uradnikih naznanjena mi vest, da je bil dan pred tem pokopan naš ljubljene general Rudolf Maister. Bolesti se mi je stiskalo srce, da mi ni bilo dano izkazati mu poslednje časti.

Gospod župan, zgodovinsko dognana resnica je, da imamo vtelovljenje mesta Maribor in divnih naših Slovenskih Goric z vsem ozemljem bivše Štajerske na levi strani Drave v Kraljevino Jugoslavijo zahvaliti edino prevdarnosti, odločnosti in neustrašljivosti generala Maistra. On je namreč po teh lastnostih neznansko nadkriljeval vse, ki so se ob prevrati povezali v usodo našega naroda in naše slovenske zemlje. Bil je pravi narodni junak.

Takim junakom postavljajo hvaležni narodi spomenike. In general Rudolf Maister ne sme ostati brez njega. Ves slovenski narod naj se sedaj ob njegovi izgubi zave, da mu ga je postaviti dolžan. Stati pa mora v Mariboru, da pokažemo vsemu svetu, da je to naša po generalu Maistru ohranjena nam severna postojanka s svojim zaledjem za vekomaj neolčljivo združena z Jugoslavijo ter krepka trdnjava jugoslovanske misli.

Da se oddolžim spominu pokojnega idealnega rodoljuba in narodnega junaka, pošiljam Vam po nakaznici Din. 1000.- kot prispevek za spomenik, Vas, veledenjeni gospod župan, pa prosim, da osnujete odbor, ki naj izvede priporočeno zamisel.« (Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1)

Župan dr. Franjo Lipold je 19. novembra sklical javno anketo v spodnji kazinski dvorani. Posvetovanja so se udeležili predstavniki Maribora in obeh mariborskih srezov, med drugim mestni poveljnik general Svetožar Hadžić, senator dr. Miroslav Ploj, stolni prošt dr. Maks Vraber, polkovnik Spiro Čajkovski, sreska načelnika dr. Ivo Senekovič in Milan Makar, narodni poslanec Anton Krejči, vdova generala Maistra Marija Maistrova in predstavniki raznih organizacij.

Dr. Lipold je utemeljil postavitev spomenika v Mariboru: *»Center našega obmejnega ozemlja mora imeti vidni znak osvobojenja, za katero se mora zahvaliti blagopokojnemu kralju Petru I. Velikemu Osvoboditelju in viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju, ki je to delo kronal. Mi hočemo pokazati z vidnim znakom naš Maribor v njegovi nacionalni luči, spominjajoč se pokojnega generala Maistra in njegovih borcev ter dobrovoljcev, padlih v osvobodilnih bojih svetovne vojne. Mi pa hočemo obenem tudi, da naj Maribor ob naporu svojih lastnih finančnih sil omogoči, da pričnemo takoj in čimprej srečno dokončamo one zgradbe, ki so za našo mladino nujno potrebne. Že dolgo rešuje Maribor vprašanje svojega šolstva. Problem pa je mogoče rešiti le z gradnjo novih šol. Težke gospodarske in finančne prilike ovirajo normalno rešitev tega problema. Maribor bo najdostojnejše manifestiral velike nacionalne ideje pokojnega kralja, če bo naši mladini postavil prepotrebne šole in mladinsko zavetišče v magdalenskem okraju.«*

Poslanec Anton Krejči je izrazil mnenje gospodarskih krogov, naj Maribor dobi spomenik obeh kraljev in generala Maistra. Predlagal je, naj se mariborsko šolsko vprašanje ne rešuje hkrati s spomeniškim vprašanjem. Predsednik Zgodovinskega in muzejskega društva, banovinski arhivar prof. Franjo Baš je zagovarjal županov predlog za spomenik Osvobojenja in Zedinjenja in napovedal, da bo društvo izdalo Maistrove spomine. Zastopnik Zveze Maistrovih borcev Julij Guštin je obljubil sodelovanje pri akciji za spomenika kralju Petru in kralju Aleksandru. Predsednik Jadrana odvetnik dr. Slavko Fornazarič je predlagal, naj občina ovekoveči kraljev spomin z velikim mladinskim domom. Župan dr. Lipold je povzel vse predloge: za postavitev spomenika naj poskrbi širši odbor, mestna občina pa si bo prizadevala za nove šolske zgradbe in mladinsko zavetišče v delavskem mestnem okraju, vse zgradbe bodo posvečene spominu kralja Aleksandra.

Na predlog Maistrovega borca, odvetnika dr. Miloša Vauhnika so izvolili Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra. V častnem predsedstvu so bili: podpredsednik senata dr. Miroslav Ploj, lavantinski knezoškof dr. Ivan Tomažič, brigadni general in komandant mesta Svetožar Hadžić, predsednica Slovenskega ženskega društva Marija Maistrova. Predsednik odbora je bil dr. Lipold, podpredsednika narodna poslanca dr. Ljudevit Pivko in Anton Krejči. V odboru so bili tudi predsednik odbora za postavitev spomenika kralju

Petru I. Stanko Detela, predsednik Zveze Maistrovih borcev dr. Anton Dolar, predsednik oblastnega odbora Narodne odbrane dr. Ivan Jančič. Tajnika odbora sta bila prof. Franjo Baš in dr. Milan Senekovič, blagajnika pa ravnatelj podružnice Banovinske hranilnice Dravske banovine dr. Janko Kovačec in ravnatelj podružnice Jugoslovanske udružne banke Bogdan Pogačnik. Izvolili so še 43 odbornikov ožjega in 52 odbornikov širšega odbora.

Odborniki so postali: predsednik okrožnega sodišča dr. Fran Žiher, oba okrajna načelnika Milan Makar in dr. Ivo Senekovič, šef mestne policije Svetislav Radošević, komisar obmejne policije Stevo Krajnovič, garnizionar Spiro Čajkovski, člani banovinskega sveta: Rudolf Golouh, Vinko Gornjak, Ivan Janžekovič in Jakob Zadavec, ministra v pokoju dr. Vekoslav Kukovec in Ivan Vesenjaki, okoliški župani dr. Ivan Gorišek, Davorin Lesjak, dr. Josip Pučnik, Alojzij Šiker in Matija Volk, bivši mariborski župani Viktor Grčar, dr. Alojzij Juvan in dr. Josip Leskovec, prof. bogoslovja dr. Alojzij Osterc, prof. dr. Fran Sušnik, prota Peter Trbojevič, načelnik koroškega kolodvora Avgust Lukačič, upravnik Narodnega gledališča dr. Radovan Brenčič, ravnatelj klasične gimnazije Davorin Mastnak, ravnatelj deške meščanske šole Drago Humek, člani mariborskega mestnega sveta Ivan Kejžar, dr. Karol Kieser, dr. Ferdo Miler, dr. Vinko Rapotec, Henrik Sabothy in dr. Miloš Vauhnik, Dragotin Žak, ravnatelj podružnice Narodne banke, predsednik Združenja trgovcev Ferdo Pinter, industrijec Josip Hutter, predsednik okrožnega odbora Franjo Bureš, predsednik Združenja gostilničarjev Gjurjo Valjak, predsednik Nabavljalne zadruge drž. uslužbencev Anton Reher, predsednik Društva hišnih posestnikov Otmar Meglič, predsednik Zgodovinskega in muzejskega društva dr. Fran Kovačič, predsednik Kluba novinarjev Udo Kasper, predsednik Kluba književnikov dr. Ivo Šorli, predsednik Umetniškega kluba Brazde Radivoj Rehar, predsednik Slovenskega planinskega društva inž. Vladimir Šlajmer, blagajnik odbora za postavitve spomenika kralju Petru I. Ante Lavrenčič, zastopnica Slovenskega ženskega društva Anica Ašičeva in predsednica Krščanske ženske zveze Katarina Baumanova.

V širši odbor so vstopili: predsednik okrožnega odbora strelskih družin polkovnik Božo Putniković, poveljnik vojaškega okrožja podpolkovnik Djordje Petrovič, stolni prošt dr. Maks Vraber, stolni dekan dr. Franc Cukala, stolni župnik msgr. Mihael Umek, župnik Valerijan Landergott, župnik Evald Vrečko, predsednik pravoslavne cerkvene občine Jakob Perhavec, senior Ivan Baron, upravnik bolnišnice dr. Fric Vrečko, upravnik carinarnice Živko Mihailović, šef davčne uprave za Maribor Ferdo Prelog, šef davčne uprave za okolico Ludvik Jutraš, upravnik pošte Maribor I. Fran Irgolič, upravnik pošte Maribor II. Anton Klemenčič, šef državnega tožilstva dr. Matko Zorjan, starešina okrajnega sodišča dr. Julij Kuder, načelnik glavnega kolodvora Friderik Perme, upravnik delavnice državnih železnic Andrej Jovič, šef kurilnice inž.

Ignac Vidic, upravitelj ekspoziture Okrožnega urada za zavarovanje delavcev Franjo Stenovec, člani mestnega sveta: Ivan Kravos, Jože Malenšek, Andrej Oset, Josip Ošlak, Fran Pagon in Drago Roglič, šolski upravitelj Ivan Lukman, predstavnik industrije inž. Oskar Dračar in Karol Fischer, podpredsednik Združenja trgovcev Miloš Oset, podpredsednik okrožnega odbora Obrtnih združenj Miho Vahtar, predsednik Obrtnega društva Ivan Sojč, predsednik Slovenskega trgovskega društva Branko Mejovšek, predsednik pododbora Združenja rezervnih častnikov in predsednik Rotary kluba Fran Škof, predsednik Aero-kluba Naša krila dr. Josip Tominšek, predsednik Ciril-Methodove družbe dr. Ferdo Lašič, starešina gasilske župe za Maribor desni breg Anton Klemenčič, za levi breg Srečko Kranjc, predsednik pododbora Združenja invalidov Franjo Geč, ravnatelj Študijske knjižnice Janko Glaser, predsednik zdravniškega društva dr. Mirko Černič, predsednik Zveze katoliških društev Janko Pirc, odvetnika dr. Leopold Boštjančič in dr. Slavko Fornazarič, predsednik Posojilnice dr. Zmagoslav Kac, ravnatelj Spodnještajerske posojilnice Franc Trafenik, ravnatelj podružnice Celjske posojilnice Franc Pišek, ravnatelj podružnice Ljubljanske kreditne banke Rudolf Stergar, zastopnika Mariborskega kreditnega zavoda dr. Lothar Mühleisen in Pugl, predsednik Ipavčeve župe Vasilij Mirk, predsednik Koroškega kluba Ivan Hochmüller, predsednik Prvega slovenskega športnega kluba Maribor dr. Franc Stamol, ravnatelj Putnika Josip Loos in magistratni direktor Franjo Rodošek.

Oba odbora sta po zborovanju imela sejo, na kateri so za člane idejnega odseka izbrali dr. Iva Šorlija (predsednik), Janka Glaserja, Rudolfa Golouha, ravnatelja Draga Humeka, Radivoja Reharja in dr. Frana Sušnika ter arhitekta Aleksandra (Saša) Deva, Jaroslava Černigoja in Viktorja Vičiča. Odločili so se poslati deputacijo k banu v Ljubljano, ki ga bo seznanila z mariborskimi željami glede postavitve spomenika Osvobojenja in Zedinjenja.⁶

Zdravnik in pisec dr. Mirko Černič je v javnem razmišljanju o načrtovanih spomenikih v Ljubljani in Mariboru, objavljenem v *Mariborskem večerniku Jutra*, poudaril, da mora pri spomeniku kralju Aleksandru I. v Ljubljani sodelovati vsa Dravska banovina, tudi Maribor se tej dolžnosti ne more izogniti. Prav tako je potrebno, da ima Maribor – kot »vrata v Jugoslavijo« oziroma kot »okno Evrope« – prepričevalen dokaz, da je njegova usoda za vselej zvezana z Jugoslavijo. Ali bo takšen spomenik skupen za oba kralja in generala Maistra, je stvar tehnične in umetniške izvedbe. Na vsak način pa ga mora poleg Maribora in njegovega zaledja postaviti vsa Slovenija oziroma vsa država, »saj Maribor ni zgolj sam zase slovenski in jugoslovanski, marveč je osnovni sestavni

⁶ Ustanovitev spomeniškega odbora v Mariboru, *Mariborski večernik Jutra*, 22. 11. 1934, 3; Maribor za spomenik viteškemu kralju, *Jutro*, 20. 11. 1934, 3.

del Slovenije i Jugoslavije«. Dr. Černič je menil, da prizadevanje mestne občine za drugo deško meščansko in drugo dekliško osnovno šolo ter mladinski dom v magdalenskem predmestju ne more nadomestiti spomenika. »*Vsi narodi in države namreč kljub gospodarskim težkočam še vedno postavljajo velikim možem spomenike. – Francija ga n. pr. snuje za našega kralja Aleksandra v Marzeju! – in tudi mi ne moremo preko tega. S tem se je treba spoprijazniti in na tej osnovi delati.*«⁷

Odbor je razpravljal o možnosti, da bi postavili skupni spomenik obema jugoslovanskima kraljema, ki bi na simbolični način združil ideji narodne osvoboditve in zedinjenja.⁸ V Mariboru so kmalu po končani prvi svetovni vojni ustanovili odbor za spomenik kralju Petru, ki je leta 1927 pripravil natečaj in razstavo dvanajstih osnutkov.⁹ Prvo nagrado je prejel Lojze Dolinar, ki si je zamislil stoječo bronasto kraljevo figuro v bronu (višina 2,50 m na podstavku iz pohorskega granita), drugo Franc Ravnikar, tretjo Nikolaj Pirnat.¹⁰

Spomin na pokojnega kralja Aleksandra so počastili tudi s posaditvijo Aleksandrovih lip. Sokolska četa in šolska mladina sta v Razvanju za državni praznik 1. decembra 1934 posadili lipo na kraju, kjer je prej rasel »nemški hrast«. Nekaterim narodnih mlačnežem slovesnost ni bila povšeči, zato so že naslednjo noč Aleksandrovi lipi polomili veje. »Storilce zasledujejo orožniki,« je poudaril *Mariborski večernik Jutra*.¹¹

Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra, ki mu je načeloval mariborski župan dr. Lipold, je od mestne občine dobil na razpolago potrebne prostore in uradniško pomoč. Odbor se je z ljubljanskim odborom sporazumel, da lahko zbira prispevke na vsem ozemlju bivše mariborske oblasti. Samo prispevki državnih uradnikov se bodo zbirali skupno in se nato razdelili po omenjeni teritorialni razmejitvi.

Zapisnik skupne seje mariborskega in ljubljanskega odbora za postavitve spomenikov kralju Aleksandru I., ki je potekala 27. novembra 1934 na banški upravi Dravske banovine v Ljubljani, priča o precejšnjih razhajanjih med obema odboroma.

Član ljubljanskega odbora, pesnik dr. Alojz Gradnik je na primer glede predloga bana dr. Draga Marušiča o skupnem oklicu za zbiranje prispevkov za spomenika v Ljubljani in Mariboru ter socialni ustanovi izjavil: »*Ne strinjam se s tem, da pride v oglas tudi Maribor. V Ljubljani postavlja spomenik*

⁷ Mirko Černič, Vprašanje naših spomenikov, *Mariborski večernik Jutra*, 21. 11. 1934, 3.

⁸ Spomeniško vprašanje v Mariboru, *Jutro*, 20. 1. 1935, 5.

⁹ Spomenik kralju Petru v Mariboru, *Ponedeljek*, 28. 11. 1927, 2.

¹⁰ A. G. (Ante Gaber), Mariborski spomenik kralju Petru, *Jutro*, 18. 12. 1927, 3.

¹¹ Aleksandrova lipa v Razvanju, *Mariborski večernik Jutra*, 5. 12. 1934, 2.

vsa Slovenija, ki ga pa ne postavlja v Mariboru. Res je, da ni diskusije o Mariborskem spomeniku, ampak to ni vseslovenski spomenik in vsled tega ne more priti v oglas, ki je namenjen vsem Slovincem.»

Predsednik ljubljanskega odbora, senator Ivan Hribar: *»Izoginiti smo se hoteli razpravljanju o zbiranju denarja. Motijo se Mariborčani, če mislijo, da bodo samostojno več dosegli, kakor s skupno akcijo. Naša ljubljanska organizacija je tako na višku in tako organizirana, da je uspeh popolnoma siguren. Če Mariborčani vztrajajo na ločenem zbiranju, potem gremo narazen.»*

Ban dr. Drago Marušič: *»Praksa je pokazala, da je decentralizacija dela najboljša. Zato obstojaj enoten odbor, vse delo pa se decentralizira. Centralni odbor naj poveri v Mariboru delo mariborskemu odboru. Oklic pa bodi na vsak način skupen.»*

Dr. Franjo Lipold: *»Zediniti se moramo glede principa, kateri bodi pariteta vseh pridobljenih sredstev. Če ne rečemo tega danes, se lahko ustvari eksempl, kateri bo onemogočal delo skupnega odbora.»*

Dr. Gradnik: *»Princip, kateri je potreben, že imamo. V Ljubljani stavi spomenik cela Slovenija, v Mariboru cela Slovenija za mejo.»*

Ivan Hribar: *»Ljubljana je tretja naša rezidenca, kulturno središče Slovencev, kar vse Maribor ni, vsled tega je načelna pariteta glede sredstev nemogoča.»*

Dr. Marušič: *»Stvar za sklepanje še ni zrela. Oba odbora naj zbirata in na podlagi konkretnega dela, naj se pozneje o tem tudi principijelno in konkretno sklepa.»*

Hribar: *»To nista dva odbora, ki zbirata, ampak eden. /.../ Govoriti o pariteti je nemogoče. Možno je n. pr. samo, da dobi Ljubljana 2/3 in Maribor 1/3 zbranih prispevkov.»*

Dr. Marušič: *»Odložimo vprašanje paritete. Mi bomo prišli še večkrat skupaj in bomo razgovarjali o tem vprašanju, ko bo aktualno vsled nabranih vsot.»*

Hribar: *»Končno odločitev prepustimo pokroviteljstvu. Predlaga, da se o tem glasuje.»*

Dr. Lipold: *»O tem se glasovati ne da. Skupni oklic podpišeta oba odbora. Zbirka se izvaja za spomenik v Ljubljani, za spomenik v Mariboru in za bolnico. Edini smo si v načelu, da se napravi vse sporazumno, da se pa sporazumeta naše častno predsedstvo in ljubljansko pokroviteljstvo v slučaju, če ni sporazuma skupnemu odboru. Zbiranje sredstev se vrši po gotovem teritoriju in potem se glede razdelitve sredstev še pomenimo. Zaenkrat razdelimo teren za zbiranje po bivših oblastih. Praktično bomo najbrže še morali ustanoviti akcijski odbor v Celju, za sedež celjskega okrožnega sodišča.»*

Hribar: *»Nekdanje oblasti so nam odiozne.»*

Dr. Lipold: *»Še bolj odiozen pa sta nam pojma nekdanje Štajerske in Kranjske.»*

Prof. Franjo Baš: »Glede razdelitve teritorijev za zbiranje sredstev je najbolj utemeljeno stališče vidika gospodarske in kulturne gravitacije Maribora in Ljubljane. Znanstveni, geografski izsledki pa nam kažejo, da gravitira k Mariboru ozemlje bivše mariborske oblasti, k Ljubljani pa bivše ljubljanske oblasti. Tako bi zbiral vsak odbor na njegovem prirodnem gospodarskem in kulturnem območju.«

Dr. Marušič: »Principijelnega pomisleka proti temu ni. Ugotavljam, da so izvajanja sporazumno sprejeta in da je to najprimernejša baza na nadaljnje delo, kateremu želi največ uspeha. Prepričan je, da bo delo na podlagi doseženega sporazuma rodilo potrebne materijelne in moralne uspehe za Maribor in Ljubljano ter za nas vse. Tako smo gospodje svojo nalogo dovršili in se Vam za Vaše iskreno sodelovanje najlepše zahvaljujem.«

Sporazum je bil potrjen na plenarni seji ljubljanskega odbora na mestnem magistratu istega dne. Dr. Lipold je na seji poročal: »Danes smo mogli določiti vse podrobnosti, tako da moremo reči, da med nami ni več nobenih nesporazumov. Vaš odbor in naš odbor sta svojo nalogo rešila. Oba odbora podpišeta oklic, ki je skupen. Poleg obeh spomenikov bomo vodili tudi akcijo za socijalni spomenik za bolnico. Taka institucija nam je potrebna, ker se zavedamo, da bo vsestransko vrejena in ker bo odpomogla današnjim bolniškim pomanjkljivostim Dravske banovine. N. pr. z oddelkom za raka, otroško bolnico i.t.d. Taka bolnica bo še posebna počastitev blagopokojnega kralja. Oba odbora imata skupno eksekutivo. Vse delo se vrši sporazumno, brez glasovanja. Povsod je potreben sporazum, zlasti v nabiranju sredstev, ker bomo tako skupno mogli napraviti največ. Ujedinili smo se na tezi dostojnosti obeh spomenikov, ki sta narodna spomenika in ustanovili arbitre v ljubljanskem pokroviteljstvu in mariborskem častnem predsedstvu. Sredstva se načelno zbirajo iz Ljubljane in iz Maribora, za enkrat teritorialno ločeno po nekdanjih oblastih. Praktično pa se bo kmalu pokazala potreba ustanoviti tudi v Celju. Mariborčani smo se s tem sporazumom složili in prosim, da tudi tukajšnji odbor sporazum sprejme.«

Skupni oklic za zbiranje prispevkov naj bi v smislu doseženega sporazuma priredili predstavnik ljubljanskega odbora dr. Alojz Gradnik in mariborska predstavnik dr. Franjo Baš in dr. Anton Dolar. Po večerji v hotelu Union sta se dr. Gradnik in dr. Baš sporazumela, da bo oklic imel slovenski in jugoslovanski značaj, poudaril bo pomen »ujedinjena Maribora v Jugoslaviji« in »narodni pomen vladanja Aleksandra I. za Maribor in Podonavje«. Da bo stilizacija oklica enotna, bo nove poudarke v oklic vnesel dr. Gradnik.¹²

¹² PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik skupne seje Mariborskega in Ljubljanskega odbora za postavitev spomenika Viteškemu kralju Aleksandru I. Ujeditelju, 27. 11. 1934.

Odbora sta skupni poziv za zbiranje prispevkov objavila 1. decembra 1934. »Onega strašnega večera 9. oktobra nam je bilo vsem, kakor da se je v hipu zrušil pred nami most, ki je vezal breg naše sedanjosti z bregom naše bodočnosti. Pred nami je nenadoma zazijala praznina brezna, preteča z uničenjem in poginom. In kakor nikoli prej smo se v tistih strašnih trenutkih zavedeli, kako usodno je bil zvezan z našo bitjo On, ki je bil naš Kralj. Njega ni več. Padel je kot žrtev. S smrtjo, ki je bila vedno najskrivnejše hrepenenje vseh pravih herojev, se je posvetil narodu in državi. Ali kakor je bil krst s krvjó še vedno najjačja in najtrdnjša okrepitev gorečnosti, vere in samozaupanja, kakor je še vedno vsak narod od duhá prelite mučeniške krvi sprejel pobudo in pogon za še višji in še smelejši vzpon in za še globljo in krepkejšo rast, tako je tudi Njegova smrt, namesto da bi razvezala, samo še tesneje povezala vse sile našega življenja in z najsvetlejšim žarom povelicala pred vsem svetom pomen in poslanstvo naše države, ki ji je bil On, Uedinitelj, šele pravi tvorec in graditelj. Zato je bila tudi ta država v Njem poosebljena.

Temu vzponu naše volje, temu poveličanju našega imena in tej preizkušeni in poživljeni veri hočemo dati viden izraz in trajno sled s tem, da postavimo Njemu v Ljubljani in Mariboru dostojen likovni spomenik. In še posebej v Ljubljani tudi s tem, da zgradimo v Njegov spomin nujno potrebno, veliko, moderno bolnišnico, ki bi z vso svojo ureditvijo, zlasti za specialno zdravljenje, ustrezala vsem zahtevam in pridobitvam sodobnega zdravstva. /.../

Njegova zunanja podoba, vklesana v trdo gmoto marmorja in bron, pa naj bo znamenje zmage nad uničujočo močjó Smrti. V Ljubljani, v tretjem prestolnem mestu države in glavnem mestu Dravske banovine, ki veže in spaja vse žile našega kulturnega in gospodarskega izživljanja, naj bo odsev in odraz z Njegovo pomočjo izvojevanе svobode, ki je sprostila vso prej po tuji sili potlačeno rast vse te naše dejavnosti. V Mariboru, v tem nekdanjem ugrabljenem in s silami vsega naroda spet osvojenem taboru ob naši severni meji, pa naj bo večni stražár, v čigar varstvu bo svobodni narod lahko mirno užival blagoslovljeni plod svoje rodne zemlje. In naj bo tudi opomin: **Tu ni prehoda!**«

Eden od sklepov odbora na seji 9. januarja 1935 v mariborski mestni posvetovalnici je bil, naj vsak od 120 odbornikov prispeva sam ali pa zbere vsaj tisoč dinarjev. Razposlanih je bilo 500 nabiralnih pol in knjižic z listki ter 250 blokov z listki po 10 din. Pole in bloke so prejeli vsi državni uradi, župani, šole, denarni zavodi, zavarovalnice, društva, župni uradi, trgovske, obrtne in industrijske organizacije, hišni posestniki, zasebniki, odvetniki, vojaške oblasti itd. Župani (predsedniki občin) so bili naprošeni, naj prispevajo po en dinar za vsakega občana. Hišni posestniki naj bi nabirali prispevke pri najemnikih, društva naj ta dinar zberejo pri pobiranju članarine. Vsak učenec ali dijak naj bi daroval dinar na mesec. »Z dinarsko akcijo naj se v mladini

vzbudi čut pietete in naj se k sodelovanju pritegnejo najširše plasti.« Gledališča, kinodvorane in športna društva so zaprosili, naj pobirajo posebne pribitke pri vstopnicah.¹³

Zbiranje prispevkov naj bi bilo končano do konca junija 1935. *Mariborski večernik Jutra* je 24. januarja 1935 objavil imena prvih darovalcev denarja za spomenik: odbornika dr. Lipold in Pinter sta prispevala po 1.000 din, predsednik občine Pobrežje Matija Volk je zbral 2.355 din, upraviteljica II. dekliške osnovne šole Olga Juvančič in ravnatelj Mariborske tiskarne Stanko Detela sta vsak zbrala 1.000 din. Po 1.000 din so darovali tudi notar Ivan Ašič, Kulturno društvo Triglav v Mariboru, trgovec z usnjem Vaclav Vošinek, po 100 din pa odvetnik dr. Lothar Mühleisen, trgovec Albin Novak, trgovec in gostilničar Franc Božiček, trgovec z lesom Ludvik Hlade in dr. Ivan Rudolf iz Konjic. Prvi obrok so poslale osnovna šola v Slivnici pri Mariboru, prva deška osnovna šola v Mariboru, državna realna gimnazija, II. dekliška osnovna šola v Mariboru, šolska podružnica Boč, Hotel Ozom v Rogaški Slatini idr. Večji zneski so bili še: 250 din od Združenja špediterjev, 212 din od gasilne čete Sv. Miklavž na Dravskem polju, Strejska družina Tezno pri Mariboru je zbrala 1.377 din. Predsedništvo okrožnega sodišča v Mariboru je obvestilo odbor, da so sodniki, sodniški pripravniki in pisarniški uslužbenci okrožnega sodišča, državnega tožilstva, okrajnega sodišča in jetnišnice nabrali 10.450 din, ta znesek pa so se zavezali odplačevati v mesečnih obrokih. Upravnik pošte Maribor II. Anton Klemenčič je med uradniki in uslužbenci nabral 5.500 din, ki jih bodo prav tako odplačevali v mesečnih obrokih. Šef kurilnice v Mariboru (Koroški kolodvor) je obvestil odbor, da je osebje kurilnice z ekspoziturami nabralo za spomenik 19.794 din.¹⁴ Oblastni odbor Jadranske straže je v tem času uspešno nabiral sredstva za Mladinski dom kralja Aleksandra I. s subskripcijo kamnov za dom.¹⁵

Odbor za spomenik kralju Petru I. je uspel zbrati 250.000 din. Zato se je Odbor za spomenik kralju Aleksandru I. prizadeval za medsebojno sodelovanje obeh odborov. Na seji Odbora za spomenik kralju Aleksandru I., ki je bila 18. junija 1936, so razmišljali o tem, da bi jim odbor za Petrov spomenik prepustil zbrana sredstva. Zato bi se obvezali, da bo na likovnem spomeniku kralju Aleksandru I. »prikazano naše osvobojenje na način, ki bo dostojen kralja Petra I. Osvoboditelja«, v žiriji pa bi bilo sedem zastopnikov odbora za

¹³ Akcija za spomenik kralja Aleksandra, *Mariborski večernik Jutra*, 11. 1. 1935, 2; Spomenik kralja Aleksandra I., *Mariborski večernik Jutra*, 19. 1. 1935, 2.

¹⁴ Darovi za spomenik kralja Aleksandra v Mariboru, *Mariborski večernik Jutra*, 24. 1. 1935, 4.

¹⁵ Mladinski dom kralja Aleksandra I., *Mariborski večernik Jutra*, 25. 1. 1935, 3.

Aleksandrov spomenik in štirje zastopniki odbora za Petrov spomenik. Žirija bi odločala z dvotretjinsko večino.¹⁶

Slika 1: Prvonagrajeni Dolinarjev osnutek za spomenik kralja Petra v Mariboru (v: *Jutro*, 1927, št. 298)

Slika 2: Osnutek Franca Ravnikarja z naslovom »Zmagovalec« iz Maribora je prejel drugo nagrado (v: *Jutro*, 1927, št. 298)

Idejni odsek v okviru spomeniškega odbora za spomenik kralja Aleksandra I. je na začetku leta 1935 odločal o lokaciji in obliki spomenika. V igri je bilo več možnih lokacij v središču Maribora (Glavni trg, Kralja Petra trg, Grajski trg, Trg svobode, Piramida). Novi del Glavnega trga, ki je bil predviden za spomenik kralju Petru, ni bil primeren, ker se je dvigal s Koroške ceste v nasprotno smer. Kralja Petra trg se je nahajal izven ožjega mestnega centra, po mestnem regulacijskem načrtu na tem trgu ne bo več primerne prostora za spomenik. Grajski trg je bil premajhen in prometno obremenjen, potrebna bi bila tudi odstranitev verandne lope pred hotelom Orel. Mogočen arhitektonski spomenik na Piramidi bi bil viden daleč naokrog, vendar bi preureditev Piramide (poti in steze proti vrhu Piramide) zahtevala ogromno sredstev, česar ni bilo mogoče izvesti do postavljenega termina (30. junij 1935). Prevladala je misel o spomeniku na Trgu svobode v bližini mariborskega gradu (bodočega mariborskega rotovža).

Zbiralna akcija je potekala, vendar odbor še ni razrešil vprašanja o obliki spomenika (arhitektonski ali figuralen spomenik). Idejni odsek je ponovno

¹⁶ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik seje spomeniškega odbora, 18. 6. 1936.

spročil zamisel o spomeniški počastitvi generala Maistra. Na enem od grajskih portalov naj bi bila izklesana podoba generala Maistra, na drugih dveh portalih pa bi bil na podoben način ovekovečen spomin na dvoje drugih zaslužnih predstavnikov Narodnega sveta za Štajersko.¹⁷

Ing. Zupanič je novembra 1934 Odboru predstavil možnost postavitve skupnega spomenika kraljema Petru I. in Aleksandru I. ter generalu Maistru na Trgu kralja Petra. »Ako bi se Trg Kralja Petra uredil, bi lahko prišel vpoštev za namestitev nameravanega skupnega spomenika, ker bi z ureditvijo nastal primeren otok. Spomenik bi gledal proti mestu Mariboru; kralja Petra in Aleksandra, ki prijahata od juga, bi pozdravljajal osvoboditelj Maribora in severne meje – general Majster.«¹⁸

Na začetku leta 1935 se je pojavila zamisel za spomenik skladatelja in častnega dirigenta mariborske opere Viktorja Parme. Pobudo za spomenik ob desetletnici Parmove smrti so dali mariborski kulturniki. Spomenik naj bi stal na Slomškovem trgu (v bližini spomenika mariborskemu županu in poslancu Andreasu Tappeinerju).¹⁹ *Mariborski večernik Jutra* je v naznanilu predloga za skromen spomenik Viktorju Parmi poudaril, da je Maribor mesto brez spomenikov, odkar so bili odstranjeni »simboli nemške miselnosti slovenskega Maribora«.²⁰ Vendar naj bi sredstev za spomenik Viktorju Parmi ne bi začeli zbirati, dokler ne bo končana zbiralna akcija za spomenik kralju Aleksandru.²¹

Mariborer Zeitung je objavil mnenje neke mariborske žene in matere, da bi kraljev spomin počastili z zgraditvijo otroške bolnišnice kralja Aleksandra ali prizidka k mariborski bolnišnici.²²

Konec leta 1936 je odbor razpolagal z zadostno vsoto (610.521,50 din). Pripevali so: odborniki (53.883 din), osnovne šole (48.462 din), sreska načelstva, sodišča, kaznilnica (32.248,50 din), finančna kontrola (18.919 din), orožniške postaje (4.636 din), postajni načelniki (297 din), pošta (15.223,50 din), občine (70.642,75 din), srednje šole (18.289 din), denarni zavodi (24.790,50

¹⁷ Spomeniško vprašanje v Mariboru, *Jutro*, 20. 1. 1935, 5.

¹⁸ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, En poizkus ureditve Trga Kralja Petra – ena možnost namestitve skupnega spomenika Kralju Petru Osvoboditelju Jugoslavije, Kralju Aleksandru Ujedinitelju Jugoslovčanov in osvoboditelju Maribora, generalu Maistru, 13. 11. 1934. – Najbrž agronom, vinogradniški in vinarski strokovnjak Ivo Zupanič (1890–1986). Leta 1916 se je pridružil jugoslovanski prostovoljni diviziji Matija Gubec. Referent pri oblastnem odboru v Mariboru 1928–1930 in banski upravi v Ljubljani 1930–1932, ravnatelj kmetijske šole na Grmu pri Novem mestu do 1936.

¹⁹ Kip je izdelal Josef Kassin, hrani ga Pokrajinski muzej Maribor.

²⁰ Postavimo spomenik našemu Parmu, *Mariborski večernik Jutra*, 8. 1. 1935, 2.

²¹ V Mariboru spomenik Viktorju Parmu, *Jutro*, 19. 1. 1935, 3.

²² Die Denkmal-Enquete, *Mariborer Zeitung*, 8. 2. 1935, 5.

din), Sokol (3.493 din), gasilci (8.728 din), društva izven Maribora (26.801 din), župni uradi in stolni kapitelj (8.829 din), društva v Mariboru (42.538,50 din), odvetniki (7.435 din), zdravniki (15.683 din), industrija, obrt, trgovina (178.923 din), hišni posestniki (19.777 din), vojaška oblast, bolnica, predstojništvo policije (8.500,50 din), industrija in zasebniki izven Maribora (52.265 din). Blagajnik odbora Bogdan Pogačnik je na seji odbora 18. 12. 1936 pojasnil, da je bila zbiralna akcija manj uspešna zaradi podobnih zbiralnih akcij v Celju, na Ptuju, Prevaljah idr.²³ Samostojne spomeniške akcije so v tem času potekale tudi v Murski Soboti, v Slovenj Gradcu in v Mežiški dolini.

Precej zmede so povzročile okrožnice banske uprave, ki so pozivale zlasti vodstva in ravnateljstva državnih zavodov in šol, naj pošljejo nabrane prispevke po sreskih načelstvih banski upravi. Mariborska zbiralna akcija naj bi bila na ta način prikrajšana za približno 200.000 din.²⁴

Občina Studenci je Odboru vrnila zbiralne pole in bloke s pojasnilom, da je tamkajšnje prebivalstvo bolj kot likovnemu spomeniku naklonjeno humanitarni ali prosvetni ustanovi, s katero bi počastili spomin na pokojnega kralja. *»Naše delo bo mnogo olajšano, če se bo pobiralo za splošno koristno ustanovo. Smo mnjenja, da – dokler narod strada, ni časa za milijonske likovne umetnine, pač pa je potrebno, da s spominsko akcijo združimo akcijo za kulturni in socialni podvig širših plasti našega naroda.«* Občina Studenci je opozorila na mnenje ministrstva za notranje zadeve (Okrožnica kr. banske uprave z dne 20. 10. 1934), naj se v dani ekonomski situaciji počaka s postavljanjem spomenikov.²⁵

Sokolsko društvo Ruše se je odločilo Sokolski dom preimenovati v Sokolski dom Viteškega kralja Aleksandra I. Uedinitelja in na njegovo pročelje vzdati relief pokojnega kralja in spominsko ploščo z besedilom: *Ruški Sokoli obljubljajo, da bodo vedno in povod izpolnjevali oporoko Viteškega kralja Aleksandra I. Uedinitelja, izgovorjeno tik pred svojo smrtjo v Marseillu 9. okt. 1934.* Zaradi obnove doma in lastne zbiralne akcije za mariborski spomenik na morejo prispevati.²⁶

Kipar Ivan Napotnik iz Zavodnjega pri Šoštanju je julija 1935 (s priporočilnim pismom slikarja Riharda Jakopiča) ponudil svoje storitve Odboru.²⁷

²³ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik seje odbora za počastitev spomina blagopokojnega viteškega kralja Aleksandra I. Uedinitelja v Mariboru, 18. 12. 1936.

²⁴ Za kraljev spomenik, *Mariborski večernik Jutra*, 3. 12. 1935, 2.

²⁵ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Dopis z dne 5. 2. 1935.

²⁶ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Dopis z dne 2. 3. 1935.

²⁷ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Pismo Ivana Napotnika, 13. 7. 1937, pismo Riharda Jakopiča mariborskemu podžupanu, 3. 9. 1937.

Dalmatinski kipar Frano Meneghello Dinčić je iz Beograda predsedniku Odbora poslal fotografijo enega od kipov kralja Aleksandra I., ki jih je izdelal, in ponudbo, da brezplačno pripravi skico oziroma osnutek spomenika.²⁸

Slike 3–5: Kiparji in arhitekti so prejeli tiskano besedilo razpisa s tremi fotografijami Trga svobode. (Pokrajinski arhiv Maribor, Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1). Na sliki 4 je zahodni del Trga svobode z juga, na levi grad, v ozadju pravoslavna cerkev na Jugoslovanskem trgu. Na sliki 5 je jugovzhodni del Trga svobode s promenado na Aleksandrovi cesti.

Natečaj je bil razpisan konec leta 1938. Na njem so lahko sodelovali državljani Jugoslavije, ki živijo doma in v tujini. Na željo nekaterih umetnikov so rok podaljšali do 1. februarja 1939.²⁹ Natečaj za spomeniški osnutek je bil povezan z obveznim načrtom za regulacijo Trga svobode, ki je bil do tedaj eden najbolj zanemarjenih mestnih predelov. Na tem trgu so nekoč prodajali krmo, seno in slamo.³⁰ Na bližnjem Jugoslovanskem trgu (danes Trg generala Maistra) so v letih 1935 in 1936 zgradili pravoslavno cerkev sv. Lazarja. Arhitektonska rešitev Trga svobode je bila vsaj tako pomembna kot likovna rešitev spomenika. Kiparji so lahko pripravili svoje osnutke samo v povezavi z arhitekti. Razpis je določal, da mora vsak projektant predložiti regulacijski načrt Trga svobode s situiranim spomenikom v razmerju 1: 200, model spomenika v merilu 1:20, dva prereza situacije spomenika z vrisanim ozadjem paralelno in navpično na Aleksandrovo cesto v merilu 1:200 in bistveni detajl spomenika v naravni velikosti (v primeru kiparske rešitve portret oziroma glava kralja Aleksandra I. v mavcu). Nagrajeni in odkupljeni osnutki bodo postali last razpisatelja.³¹

²⁸ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 5.

²⁹ Podaljšanje roka za predložitev osnutkov za spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru, *Slovenec*, 5. 10. 1938, 4.

³⁰ Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru, *Slovenski narod*, 9. 2. 1939, 2.

³¹ *Razpis natečaja za idejne osnutke spomenika blagopokojnemu viteškemu kralju Aleksandru I. Uedinitelju v Mariboru*, Maribor 1938, brez pag. – Mavčne glave kralja Aleksandra I. hrani Pokrajinski muzej Maribor. Avtorstvo ni jasno, razen pri glavi, ki ima vgravirano geslo (avtor Božo Pengov).

Razpisni pogoji niso posebej določali oblike in materiala ter postavitve spomenika. Predvidevali pa so ukinitve tranzitnega prometa preko Trga svobode. Ohraniti je bilo treba vse dosedanje uvoze, možnost parkiranja avtobusov na trgu in odprtino med gradom in hišo na Trgu svobode št. 1. *»Ta posebno fina poteza razpisa je onemogočala cenene, šablonske rešitve z ‘zaključenimi’ stenami, ki bi bile v tem primeru radi zaokrožene gmote gradu in arhitekturne vrednosti prizadete bastije še posebej zgrešene.»*³²

Člani žirije bili: predsednik spomeniškega odbora, odvetnik dr. Franjo Lipold, mestni župan dr. Alojzij Juvan, univerzitetni profesor v Ljubljani dr. France Stelè, upravnik Narodne galerije v Ljubljani Janez Zorman in pooblaščen arhitekt v Mariboru Jože Jelenc. Njihovi namestniki so bili: načelnik mestnega gradbenega urada v Mariboru ing. Josip Baran, stolni kanonik in ravnatelj bogoslovja v Mariboru dr. Alojzij Osterc, bančni ravnatelj Bogdan Pogačnik, notar in pisatelj dr. Ivo Šorli in mestni gradbeni nadkomisar v Mariboru ing. arh. Viktor Vičič.³³

Odbor je za sodelovanje v žiriji sprva želel pridobiti arh. Jožeta Plečnika, kiparja Ivana Meštroviča in univerzitetnega profesorja dr. Izidorja Cankarja. *»Za pozitiven rezultat natečaja je bistvenega pomena sestava žirije. Žirija naj bo maloštevilna, a naj bo sestavljena izmed naših najboljših mož-strokovnjakov, da bo merilo presojanja na najvišji stopnji in zaupanje projektantov popolno.»*³⁴

Plečnik je na začetku leta 1937 sodelovanje vljudno odklonil.³⁵ Ko so predstavniki odbora dr. Lipold, prof. Baš in arh. Dev 15. junija 1937 obiskali Plečnika, se je ta za povabilo ponovno zahvalil in predlagal, da bi v žiriji sodelovali njegovi učenci, mariborski arhitekti. Arh. Dev je pojasnil, da je to nemogoče, ker se nameravajo tudi sami udeležiti razpisa. Plečnik je pristal, da bo »privatno ocenil in pregledal gradivo, katerega bodo zato zbrali mariborski gospodje«.³⁶

³² Jaroslav Černigoj, Bodoči trg svobode v Mariboru, *Kronika slovenskih mest*, 1939, št. 2, 80.

³³ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Razpis natečaja za idejne osnutke spomenika blagopokojnemu Viteškemu kralju Aleksandru I. Uedinitelju v Mariboru.

³⁴ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik seje odbora za počastitev spomina blagopokojnega viteškega kralja Aleksandra I. Uedinitelja v Mariboru, 18. 12. 1936.

³⁵ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 4, Plečnikovo pismo, 4. 1. 1937.

³⁶ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Franjo Baš, Poročilo o konferenci zastopnikov odbora za spomenik viteškemu kralju Aleksandru I. Uedinitelju v Mariboru in univ. prof. Jos. Plečnika v Ljubljani dne 15. junija 1937.

Stroški za spomenik ne bi smeli presežati 600.000 din, stroški za regulacijo trga pa ne 150 din za kvadratni meter (skupaj 569.100 din).³⁷ Odbor je junija 1937 razpolagal z okrog 710.000 dinarji.³⁸ Do začetka leta 1939 je bilo zbranih 820.000 din.³⁹

Žirija je 27 natečajnih osnutkov proučila med 3. in 8. februarjem 1939 v eni od dvoran v mariborskem gradu. Kot predstavnik mariborskega Umetniškega kluba Brazde je bil navzoč slikar Zoran Mušič. Mestno električno podjetje je v dvorano postavilo veliko električno peč. Žirija je v ožjem izboru obdržala 10 osnutkov.⁴⁰

Prvo nagrado na natečaju za spomenik (16.000 din) sta dobila inž. arh. Jaroslav Černigoj iz Maribora in kipar Boris Kalin iz Ljubljane (osnutek pod geslom »Nova os«). Drugo nagrado (12.000 din) sta prejela kipar Tine Kos in inž. arh. Miro Kos (geslo »Pohod«), prvo III. nagrado (6.000 din) kipar Zdenko Kalin in arh. Franjo Kuglič (geslo »Svoboda«), drugo III. nagrado kipar Dragutin Filipović iz Zagreba (geslo »113-1939«).

Odkupljenih je bilo šest osnutkov (po 2.500 din): kipar Lojze Dolinar in arh. Milan Zlokoč iz Beograda (»Naša zemlja«), arh. Herman Hus in kipar Nikolaj Pirnat (»M 8434«), Tone Kralj (»Straža«), kipar Karel Putrih in inž. Stanko Murko (»Osvobojenje 18«), kiparja Frančišek Smerdu in Stane Dremelj ter arh. Emil Medvešček (»MCM«) in arhitekta Joško Jež in Ljubo Humek ter kipar Josip Sarnitz iz Košakov pri Mariboru (»111.«).⁴¹

Priznavalnino (1.000 din) je dobilo 11 osnutkov: »1872« (kipar Božo Pengov in arh. Edvard Ravnika), »357« (kipar Radoje Hudoklin iz Zagreba), »444« (kipar, kipar D. Spasić iz Bitolja), »999« (kipar Ilija Kolarović iz Beograda), »Chamaecyparis« (arh. Danilo Fürst z Bleda), »Jugoslavija« (slikar Lojze Šušmelj), »M. N. 5« (kipar Zdenko Kalin in arh. Niko Bežek), »P. in A. 1.« (kipar Franc Ravnika iz Maribora), »Slavje« (kipar Peter Loboda in arh. France Tomažič), »Slovenski rod« (kipar in pozlatar Ivan Sojč in arh. Herbert Drogenik) in »Zedinitelj J.« (kipar Alojzij Kogovšek).⁴²

³⁷ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Razpis natečaja za idejne osnutke spomenika blagopokojnemu Viteškemu kralju Aleksandru I. Uedinitelju v Mariboru.

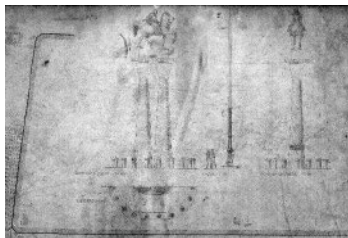
³⁸ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik seje izvršilnega odbora, 25. 6. 1937.

³⁹ Razstava osnutkov za kraljev spomenik, *Slovenec*, 16. 2. 1939, 7.

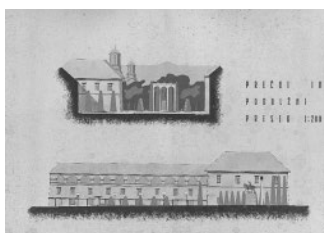
⁴⁰ Spomeniško vprašanje za Maribor – rešeno, *Slovenski dom*, 9. 2. 1939, 2.

⁴¹ Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru, *Slovenski narod*, 16. 2. 1939, 2.

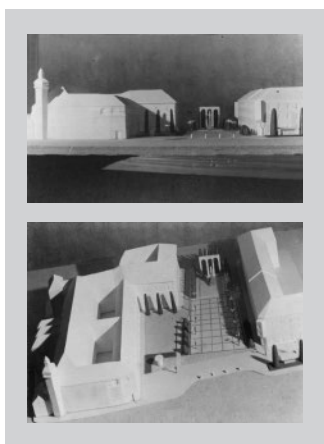
⁴² PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik 2. seje žirije, 3. 2. 1939.

Slika 6: Idejni osnutek »Nova os« (avtorja Boris Kalin in Jaroslav Černigoj).
Vse reproducirane idejne osnutke hrani Pokrajinski arhiv Maribor.

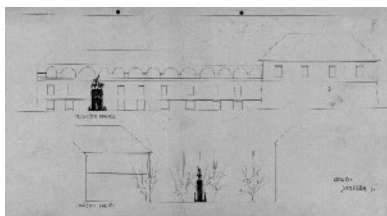

Slika 7: Idejni osnutek neznanega avtorja

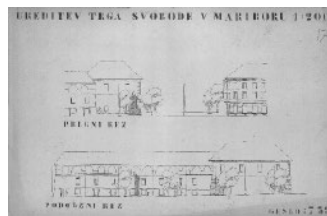

Slika 8: Idejni osnutek »111.«
(avtorji arhitekta Joško Jež in Ljubo Humek ter kipar Josip Sarnitz)

Sliki 9–10: Idejni osnutek »Svoboda«
(avtorja Zdenko Kalin in Franjo Kuglič)

Slika 11: : Idejni osnutek »Svoboda J«
(avtor Alojzij Kogovšek)

Slika 12: Idejni osnutek »739«
(avtorja Tine Kos in Miro Kos)

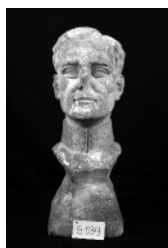
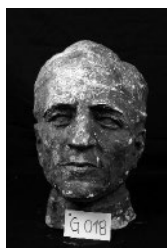
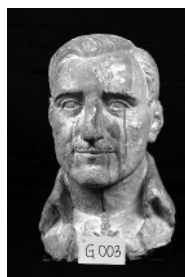
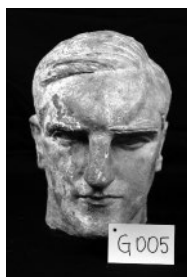
Slika 13: Tine Kos,
»Pohod« (v: *Jutro*, 1939,
št. 34).

Slika 14: Tine Kos,
Kip za osnutek »739«

Slika 15: Osnutek
neidentificiranega
kiparja

Slike 16–28: Portretne glave, ki so bile del razpisnih pogojev,
hrani Pokrajinski muzej Maribor.

Med spomeniškiimi rešitvami je bila najpogostejši konjeniški spomenik. Tretje nagrajena Zdenko Kalin (mlajši brat Borisa Kalina) in Franjo Kuglič sta si na primer zamislila na sredini trga »veličasten prizidek z dvema obokoma« in vrh prizidka kralja Aleksandra na konju. Osnutek »M N 5« je predvideval postavitev kipa pokojnega kralja s konjem vrh »impozantnega stopnišča«. ⁴³

Konjeniški spomenik je glede na izkušnje z izbiro osnutka za kraljev spomenik v Ljubljani imel največ možnosti za naročilo in realizacijo. Prvo nagrado na ljubljanskem natečaju sta prejela kipar Tine Kos in inž. arh. Miro Kos za osnutek, pri katerem naj bi figure v visokem reliefu predstavljale razne stano-ve, izstopal bi samo prostostoječi kraljev lik. Naročilo pa je prejel kipar Lojze Dolinar za osnutek konjeniškega spomenika. Boris Kalin je pri ljubljanskem natečaju sodeloval s tremi osnutki, najboljši med njimi naj bi bil lik kralja na konju, ki se je vzel na zadnje noge. ⁴⁴

Tine Kos in Miro Kos sta na mariborskem natečaju sodelovala s tremi idejnimi osnutki (»Pohod«, »333«, »739«). Pri osnutku »Pohod« sta se odločila za dvigajoči se strnjeni stopnišči sredi trga in mogočno soho (steber) s kipom kralja na vrhu. ⁴⁵ Pri osnutku »111.« (arhitekta Joško Jež in Ljubo Humek, kipar Josip Sarnitz) je kralj z dvignjeno desnico izražal poziv »Čuvajte Jugoslavijo!«. Konjeniški spomenik je kot arhitektonski zaključek trga dopolnjeval venec treh lokov.

Žirija je predlagala spomeniškem odboru in mestni občini, naj prvo-nagrajeni načrt v celoti izvede. ⁴⁶ Odbor je sklenil prispevati mestni občini 100.000 din za regulacijo Trga svobode. ⁴⁷

Sedemindvajset natečajnih osnutkov je bilo 15. februarja 1939 razstavljenih v dveh dvoranah mariborskega gradu. Razstavo sta aranžirala inž. Jaroslav Černigoj in Zoran Mušič. ⁴⁸

Osnutki za mariborski spomenik naj bi bili kvalitetnejši kot 26 osnutkov, ki so bili predloženi žiriji, ki je odločala o obliki spomenika kralju Aleksandru v Ljubljani. Trg svobode je bil namreč arhitektonsko primernejši kot prostori, ki so bili na razpolago v Ljubljani. Nagrajeni zagrebški kipar Dragutin Filipović je predložil enega najboljših kiparskih osnutkov, vendar je bil ta povezan z »nemogočo regulacijo«. »Na sličnih hibah bolehajo tudi ostali osnutki: ali so imeli arhitekti slabe kiparje, ali pa kiparji slabe arhitekte.« ⁴⁹

⁴³ Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru, *Slovenski narod*, 9. 2. 1939, 2.

⁴⁴ Karel Dobida, Razstava spomeniških osnutkov, *Ljubljanski zvon*, 1939, 82.

⁴⁵ Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru, *Slovenski narod*, 9. 2. 1939, 2.

⁴⁶ Kraljev spomenik v Mariboru, *Jutro*, 9. 2. 1939, 3.

⁴⁷ Razstava osnutkov za kraljev spomenik, *Slovenec*, 16. 2. 1939, 7.

⁴⁸ Spomeniško vprašanje za Maribor – rešeno, *Slovenski dom*, 9. 2. 1939, 2.

⁴⁹ Mariborski spomenik kralju Zedinitelju, *Slovenec*, 9. 2. 1939, 10; Spomeniško vprašanje za Maribor – rešeno, *Slovenski dom*, 9. 2. 1939, 2.

Kipar Boris Kalin (1905–1975) in mariborski mestni arhitekt Jaroslav Černigoj (1905–1989)⁵⁰ sta se za natečaj temeljito pripravila. Boris Kalin je bil edini kipar, ki je pripravil dvoje figuralnih detajlov spomenika (konjska glava in kraljeva glava iz mavca). Poleg osnutka spomenika iz mavca je osnutek »Nova os« vseboval tudi relief Trga svobode s spomenikom in regulacijo.⁵¹

Jaroslav Černigoj je na osnutku pod geslom »Nova os« razdelil Trg svobode v dva dela, s čimer je rešil problem padajoče ravnine trga. Severni višji in južni nižji del bi ločevalo stopnišče, ki bi potekalo v južni črti bastije (izzidka na SV delu gradu). V sredini severnega dela je bil predviden nizek vodnjak z vodomatom (premer 7,50 m). Ta del trga se je proti severu zaključil s petimi kanadskimi topoli. Stopnišče je bilo zamišljeno tako, da bi bilo nanj mogoče postaviti kipe mož, ki so si priborili zasluge za osvoboditev Maribora (general Maister, dr. Franjo Rosina, dr. Karel Verstovšek idr.).⁵²

Južni del v obliki trapeza naj bi bil za 1.25 m nižji. Promenada z Aleksandrove ceste bi bila podaljšana do gradu. Od cestišča je bila ločena z nasadi topolov.

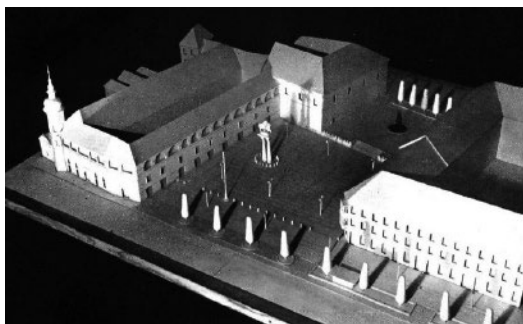
Spomenik naj bi stal na zahodni polovici trga, ob mariborskem gradu. Višina spomenika bi bila 14 m, kar je bilo določeno v razmerju do gradu. Visoki nosilec v obliki dveh gladkih stebrov (višina 10 m) bi povezovala plošča z nizkim podstavkom za kip konjenika. Stebra bi bila brez baze, v višino bi se postopoma ožila in se proti vrhu razširila v obrnjena piramidna kapitela z ožjima abakoma. Jezdec na konju bi bil v višini grajskih arkad. Stebra naj bi bila iz podpeškega kamna, vrhnja plošča in podstavek za konja iz pohorskega granita, kralj na konju iz bron.

Spomenik bi stal na ovalni plošči, zaznamovani v tlaku. Obrobljalo bi ga 20 cilindričnih krajnikov z odebeljenimi glavami. Trg naj bi bil tlakovan z granitom, umetnim kamnom in asfaltom. Lego spomenika bi dopolnjeval visok drog na južni strani tega dela trga, na katerem bi plapolala državna trobojnica. Med drogom in bastijo bi bila namreč ustvarjena prostorninska niša. Šest dvoramnih kandelabrov bi bilo na trgu razporejenih v dve vrsti.

⁵⁰ Arh. Jaroslav Černigoj je bil od leta 1935 zaposlen pri mariborskem mestnem gradbenem uradu. Izdelal je tudi načrt za šolsko stavbo v mestni četrti Magdalena, ki je bila dokončana leta 1936 (danes osnovni šoli Borisa Kidriča in Franceta Prešerna). Tloris stavbe v obliki črke A je predstavljal spomenik pokojnemu kralju Aleksandru. Dva stranska trakta za deško in dekliško meščansko šolo sta povezana s telovadnico, pred katero je dvorišče. Sredi dvorišča je bil 5 m visok spominski steber kralju Aleksandru (Slovesna otvoritev nove šolske zgradbe v Mariboru, *Učiteljski tovariš*, 5. 3. 1936, 2).

⁵¹ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik 2. seje žirije, 3. 2. 1939.

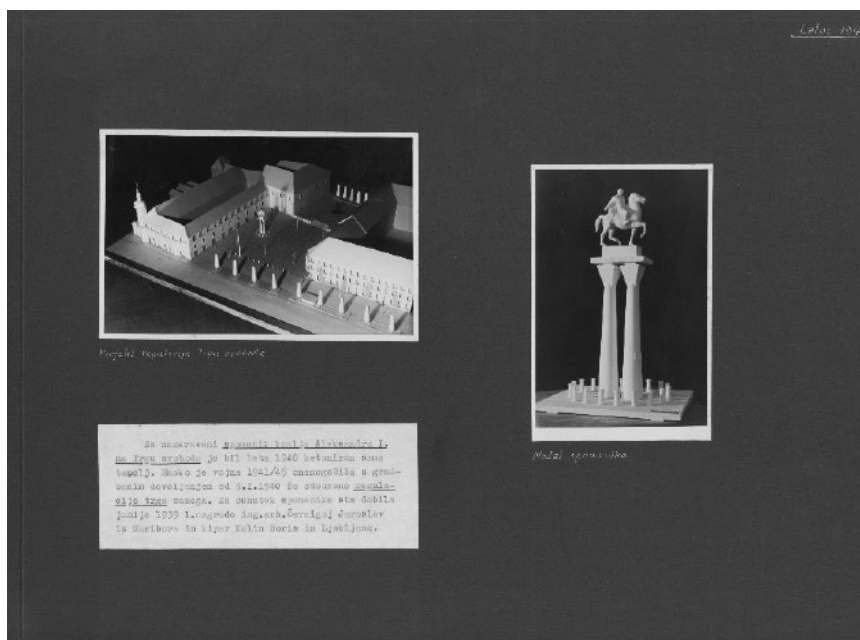
⁵² Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru, *Slovenski narod*, 9. 2. 1939, 2.

Slika 29: Jaroslav Černigoj in Boris Kalin, Maketa situacije za regulacijo Trga svobode in spomenik kralja Aleksandra I. (v: *Kronika slovenskih mest*, 1939, št. 2, str. 89)

Slika 30: Jaroslav Černigoj in Boris Kalin, Maketa spomenika (v: *Kronika slovenskih mest*, 1939, št. 2, str. 83)

Slika 31: Pokrajinski arhiv Maribor, fond Zavod za urbanizem Maribor, TE 4

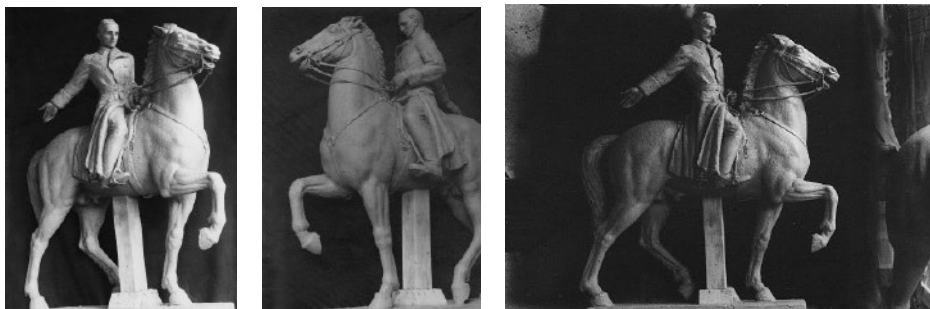
Maistrovi borci so v tem času na občnem zboru ponovno razpravljali o spomenikih kralju Petru in generalu Maistru. Ugotovili so, da naj bi načrt regulacije Trga svobode predvideval najlepši prostor za Maistrov spomenik ob impozantnem stopnišču. Za spomenik kralju Petru bi bil primeren Kralja Petra trg. Pripravljalni odbor je uspel zbrati 270.000 din, spomeniško akcijo so nameravali oživeti, vendar naj bi ta spomenik postavili šele potem, ko bo

na Trgu svobode že stal spomenik kralju Aleksandru. Maistrovi borci so se zavzeli tudi za gradnjo novega mostu preko Drave, ki bi se moral imenovati Aleksandrov most, povečana bolnica pa po generalu Maistru.⁵³

Maistrov kip, ki ga je izdelal Nikolaj Pirnat, je dala mariborska občina leta 1934 odliti v bron.⁵⁴ Nikolaj Pirnat je označil Maribor za mesto brez sodobnih spomenikov in poleg akcije za postavitve spomenika kralju Petru I. omenja tudi akcijo za postavitve spomenika neznanemu vojaku, »ki je menda zaspala«.⁵⁵

Arh. Jaroslav Černigoj je za izdelavo kipa sprva želel pridobiti Nikolaja Pirnata, ki pa se je v Ljubljani povezal z arh. Hermanom Husom, zato se je obrnil na kiparja Borisa Kalina.⁵⁶

Maršalat je dovoljenje za postavitve spomenika kralja Aleksandra I. dal 3. marca 1939. Spomeniški odbor je nameraval Borisu Kalinu naročiti izdelavo spomenika v septembru 1939, vendar je zaradi vojnih spopadov, ki so pretresali Evropo, zadeva zastala.⁵⁷ Odbor je sklenil počakati z naročilom izdelave kiparskega dela spomenika, dokler ne bo občinski svet sprejel ureditve Trga svobode (gradbeno dovoljenje 9. 1. 1940). Sklep o izvedbi spomenika je Odbor sprejel 28. februarja 1940.⁵⁸

Slike 32–34: Model spomenika v tretjinski velikosti (Pokrajinski arhiv Maribor, Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1)

⁵³ Maribor naj dobi tri spomenike, *Slovenski narod*, 14. 2. 1939, 2.

⁵⁴ Kip generala Maistra, *Slovenski narod*, 3. 11. 1934, 3.

⁵⁵ Nikolaj Pirnat, Maribor, mesto brez spomenikov in arhitekture, *Mariborski večernik Jutra*, 14. 8. 1928, 2.

⁵⁶ Špelca Čopič, Spomenik kralju Aleksandru I., *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja* (Moderna galerija, Ljubljana 2000), 358.

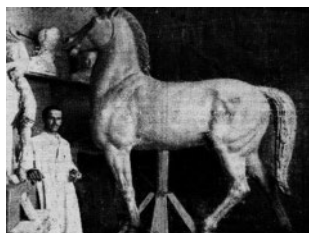
⁵⁷ Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru, *Slovenec*, 21. 7. 1940, 5.

⁵⁸ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Pismo Odbora Zvezi Maistrovih borcev, 22. 4. 1940.

Pogodbo (»Ustmeni dogovor«)⁵⁹ z Odborom sta Boris Kalin in Jaroslav Černigoj sklenila 18. aprila 1940 (oba sta bila v tem času na orožnih vajah). Poleg že predloženega osnutka v mavcu v merilu 1:20 sta morala pripraviti tretjinski model skulpture v mavcu in model skulpture v spomeniški velikosti v mavcu. Avtorski honorar za arhitekta in kiparja je znašal 200.000 din. Za prekoračitev roka izdelave modela v glini v spomeniški velikosti (1. november 1940) je bila predvidena globa 20.000 din. Odbor je moral pravočasno prejeti fotografije ključnih faz izdelave spomeniških modelov.⁶⁰

Podjetje ing. Milana Lenarčiča iz Josipdola (Ribnica na Pohorju) je prevze-lo dobavo in obdelavo pohorskega granita za arhitektonski del spomenika.⁶¹

Spomenik so nameravali odkriti na Vidov dan 1940 (28. 6. 1940). 9. septembra 1940 so v Ljubljani slovesno odkrili spomenik kralju Aleksandru I., ki ga je v Beogradu od marca do avgusta 1939 izdelal Lojze Dolinar.

Slika 35: Boris Kalin
ob modelu konja
(v: *Jutro*, 1940, št. 168)

Sliki 36–37: Model konja v naravni velikosti (Pokrajinski
arhiv Maribor, Odbor za počastitev spomina kralja
Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1)

Boris Kalin je obiskoval Umetno-obrtno šolo v Ljubljani (prof. Alojzij Re-pič). Med letoma 1924 in 1929 je študiral kiparstvo na Akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu pri profesorjih Rudolfu Valdecu, Franotu Kršiniću, Ivu Krediću in Ivanu Meštroviću ter se izpopolnjeval v Parizu in Italiji. Med aka-demijskimi učitelji je na Kalina najbolj vplival Frano Kršinić. Boris Kalin se je uveljavil s spomeniško oziroma nagrobno plastiko (za Kamnoseško-kiparsko podjetje F. Kunovarja v Ljubljani) in s portreti. Leta 1931 je izdelal kip sv. Krištofa z Jezuškom za spomenik padlim v prvi svetovni vojni v Breznici pri Žirovnici in portret Gregorja Žerjava in figuralni relief za Žerjavov spomenik na ljubljanskih Žalah. Leta 1937 sta Kalin in arh. Vinko Glanz prejela tretjo nagrado na natečaju za spomenika kralju Petru I. in kralju Aleksandru I. v

⁵⁹ Odbor je kot predlogo uporabil »Ustmeni dogovor med Odborom za postavitev spome-nika kralju Petru I. v Ljubljani in kiparjem Dolinarjem«.

⁶⁰ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 3, Ustmeni dogovor, 18. 4. 1940.

⁶¹ Čopič, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, 359.

Skopju (visoka slavaloka, vrh katerih bi bila konjeniška spomenika, reliefni friz na spodnjem delu slavalokov).⁶² Septembra 1938 je samostojno razstavljajl v Jakopičevem paviljonu (portreti, ženski akti). Na Kalinove zmožnosti za realizacijo monumentalnih kiparskih naročil so na razstavi opozarjale skulpture »Zmagovalec«, »Moč volje« in »Splavar«.⁶³ Leta 1939 je bil zaposlen tudi z izdelavo Spomenika padlim vojakom v Kamniku (avtor zamisli je bil slikar Stane Cuderman: visoko dvignjena desnica oklepa navzdol obrnjen meč).⁶⁴ Leta 1940 je izdelal dvojni kip Kristusa kralja in Marije zavetnice s plaščem nad vhodom v ljubljanske Žale.⁶⁵

Kalin je kip za mariborski spomenik izdelal v provizorični baraki ob kamnoseški delavnici Franja Kunovarja pri Sv. Križu v Ljubljani. Odrekel se je vsakemu drugemu delu in se za sedem mesecev v celoti posvetil izdelavi spomenika. Pri delu je imel enega pomočnika.⁶⁶ Odločil se je hkrati izdelati študijo spomenika v tretjinski velikosti in študijo konja v naravni velikosti. Intenzivno se je poglobljajl v študij anatomije konja. Kalin je na vojaškem vadbšču na Linhartovi ulici podrobno opazoval gibanje konjev, štiri žive konje pa je dal prepeljati pred ateljeje.

»Ta konjski lik me je v trenutku čisto prevzel, tako da nisem mogel odmakniti pogleda od njega in sem skoraj pozabil seči mojstru v roko. Vse svoje znanje, vse svoje umetniško čustvovanje je položil Kalin med večmesečnim delom v študij tega konja, na katerem bo jahal naš nepozabni kralj.

Pri pogledu na to ponosno žival, ki majestetično stopa, dvigajoč sprednjo desno nogo, in nosi svojo plemenito glavo na visoko vzravnanim vratu, sem dobil vtis, kakor da se žival dobro zaveda, da ji bo nositi vladarja, šele ko sem si konja ogledal od vseh strani, sem spoznal, da ta prvi vtis ni slučajen, ampak je posledica dobro premišljenega umetnikovega dela. Popolnost tega dela je pač sinteza raznih komponent, kakor so: preračunane proporcije, anatomska pravilnost vseh vidnih zunanjosti, študij rase, dognano podajanje značilnih kretenj ter naposled kiparsko-tehnična popolnost izvršitve v idealno občutenem realističnem slogu brez čisto dekorativnih primesi. Toda to naštevaje bi bilo nepopolno, če bi napravljalo vtis, da je taka umetniška ustvaritev zgolj miselno in konstruktivno delo, kajti eno je v vsaki poedinosti podrejeno umetniški, t. j. čisto čustveni intuiciji, ki je pač prirojena talentu Kalinovega kova.«⁶⁷

⁶² Lep uspeh pri natečaju v Skopju, *Jutro*, 18. 2. 1937, 3.

⁶³ Razstava kiparja Borisa Kalina, *Slovenski dom*, 21. 9. 1938, 3.

⁶⁴ Eda Stadler, Spomenik padlim v Kamniku, *Umetnost*, 1940, št. 3, 94.

⁶⁵ Žale – najlepša mrtvašnica, *Slovenec*, 7. 7. 1940, 7.

⁶⁶ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Pismo Borisa Kalina Oboru, 30. 11. 1940.

⁶⁷ -l., Pri kiparju Borisu Kalinu, *Jutro*, 21. 7. 1940, 5.

Slika 38: Boris Kalin ob modelu konja v nadnaravni velikosti (v: *Slovenec*, 1940, št. 165)

Slika 39: Izdelani spomenik (pred vlivanjem v bron) (v: *Jutro*, 1940, št. 264)

Boris Kalin je po predhodnem tretjinskem modelu in kipu konja v naravni velikosti v svojem novem ateljeju v Lavričevi ulici za Bežigradom izdelal model konjeniškega spomenika v dogovorjeni velikosti do konca oktobra 1940 (rok izdelave 1. november 1940).

Kip kralja Aleksandra na konju je bil visok 3.50 m. Kralj je bil upodobljen gologlav, v generalski uniformi in dolgem plašču. Z levico je držal napete uzde, z bodrilno kretnjo desnice pa naj bi »izražal svoj opomin jugoslovanskemu narodu, bivajočemu na skrajnem severu: Združeni ste sedaj z vsemi Jugoslavani v eni veliki državi – skupna je naša pot v bodočnost!«⁶⁸ – »Pogled na izvršeni kip ponosnega konja s kraljevskim jahačem je zares presenetljiv. Aleksander, naš kralj Zedinitelj, je zopet živ – to je prva misel, ki te obšine, ko se nanj ozreš. Portretna podobnost je namreč kar popolna, še več: kraljevo nemo obličje govori s svojim odločnim in globoko resnim izrazom o lepoti in vzvišenosti ideje edinstva med tremi narodi jugoslovenskega imena. Izpod energičnega in resnobečnega čela gledajo njegove zasenčene oči s samozavestjo vladarja in z ljubeznijo očeta na sinove svojega troiedinega naroda; iztegnjena desnica pa spremlja njegovo misel: *Bratje, v edinosti je naša edina rešitev!*«⁶⁹

Boris Kalin se je odločil za nekoliko hrapavo površino modela, s čimer se bi odlitek v bronu lahko izognil motečim svetlobnim odsevom. Podrobna obravnava posameznih detajlov (konjska oprema s pletenim jermenjem) je v monumentalno realistično celoto vnašala dekorativne poudarke.

30. oktobra 1940 se je v Kalinovem ateljeju sestala komisija (dr. Lipold, dr. Stelè, Zorman, arh. Černigoj), ki je spomenik odobrila. Komisija je ugotovila, da je model spomenika v dokončni velikosti primeren za vlivanje v mavec. »Opozorilo razsodiščnikov na boljšo stilno povezanost med konjem in jezdecem

⁶⁸ -l., Pri kiparju Borisu Kalinu, *Jutro*, 21. 7. 1940, 5.

⁶⁹ »nt.«, Kraljev spomenik za Maribor, *Jutro*, 10. 11. 1940, 7.

bo rešeno na ta način, da bo g. B. Kalin po svojem čutu opozorilo upošteval brez ozira na dano odobritev.»⁷⁰

Dr. France Stelè je opozoril na razlike med Kalinovo rešitvijo in konjeniškim kipom, ki ga je izdelal Lojze Dolinar za spomenik v Ljubljani. »Deloma je poseben karakter Kalinove zamisli odvisen tudi od drugega momenta, ki ga pri presoji ne smemo pozabiti, namreč da je nastal iz celotnega, arhitekturno in kiparsko enotnega urbanističnega, na določen prostor vezanega koncepta, dočim je Dolinarjev nastajal skoraj izključno iz kiparskih interesov in mu je arhitekturna in urbanistična postavitev sledila kot neizogibna podlaga za njegovo (spomenikovo) družabno eksistenco. Kalinov kip bo postavljen na dveh stebrih v precejšnjo višino po davnem, še iz antike znanem načinu dragocenih umetniških poklonov božanstvom in pozneje herojem, tako da bo kot neka dragocenost dvignjen nad vsakdanje obzorje in ga prav ta izjemen položaj v družabnem okolju sili k zgoraj poudarjeni precioznosti.«⁷¹

Boris Kalin je 30. novembra 1940 prosil za dodatek k honorarju, saj so se njegovi izdatki za material (železo za ogrodja, les za vrtilne plošče, mavec idr.) in za delo (kiparski pomočnik, pomočnik pri vlivanju v mavec) od predračuna (22. 7. 1939) oziroma podpisa pogodbe povečali za skoraj 12.000 din. »Nadam se, da bode gornji naslov videl upravičenost moje prošnje, ker od sorazmerno pičlega honorarja za delo, v katerega sem res dal del svojega življenja, ne utegnem žrtvovati zame mnogo pomenjajočo svoto.

Prosim cenjeni odbor, da mi gornji znesek odobri v izplačilo, ker sem zaradi zidanja ateljeja in hiše v razumljivi denarni situaciji.»⁷²

Zveza Maistrovih borcev je junija 1940 v pismu predsedniku Odbora izrazila svojo zaskrbljenost zaradi morebitnega zastoja pri izvedbi spomenika. »Denar, zbran iz vseh mogočih virov in poedincev, ima že določen smoter, zato vprašamo, kedo ima in si lasti pravico, to delo, ki bi bilo sedaj v vsakem oziru silno koristno, zadrževati. Kedo ima pravico s tem od splošne javnosti nabran denar za postavitev spomenika kralju Petru I. in kralju Aleksandru I. Ujedinitelju tako razpolagati, da škoduje vseobči stvari. /.../

Nujno prosimo in zahtevamo, da merodajne oblasti in vsa nacionalna društva vplivajo na to, da se z delom takoj prične in da se za to delo najamejo delavci, obrtniki i.t.d., ki so naši nacionalni borci.»⁷³

⁷⁰ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik seje vrhovnega umetniškega nadzorstva, 30. 10. 1940.

⁷¹ Kraljev spomenik za Maribor izdelan, *Slovenec*, 10. 11. 1940, 5.

⁷² PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Pismo Borisa Kalina odboru, 30. 11. 1940.

⁷³ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Pismo Zveze Maistrovih borcev Maribor, 12. 6. 1940.

Odbor je Zvezi Maistrovih borcev pojasnil, da je bila pogodba za odlivanje kipa v bronu z Jeremićevo Umetniško livarno Voždovac v Beogradu sklenjena 2. maja 1940. Livarna je bila dolžna vliti spomenik v roku treh mesecev po prejemu modela iz mavca. Zbrani denar je naložen v Hranilnici dravske banovine in Mestni hranilnici v Mariboru. »*Ker povzamemo iz Vašega dopisa, da ste poslali prepis dopisa 'merodajnim oblastvom in vsem nacionalnim društvom', zahtevamo, da na vseh teh mestih prekličete klevetniško vsebino svojega dopisa v roku 8 dni ter nas o tem obvestite. V nasprotnem primeru si pridržimo nadaljnje korake.*«⁷⁴

Kip je bil do 1. decembra 1940 odlit v mavec, razrezan in oddan v Umetniško livarno Voždovac v Beogradu. Do marca 1941 je livarna odlila polovico spomenika.⁷⁵ Za datum odkritja je bil določen Vidov dan 1941⁷⁶ oziroma 6. september 1941.⁷⁷

Odbor je 28. februarja 1941 razpolagal s 377.204 dinarji. Predvideni izdatki za kiparja, livarno in kamnoseško delavnico so znašali 295.000 din. Postavitev spomenika in dokončno ureditev Trga svobode je preprečila okupacija.⁷⁸

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Pokrajinski arhiv Maribor, Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, 2, 3, 4, 5.

Časopisni viri

Jutro, 1927, 1934, 1935, 1937, 1939, 1940

Kronika slovenskih mest, 1935, 1939

Ljubljanski zvon, 1939

Mariborer Zeitung, 1935

⁷⁴ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Pismo Odbora Zvezi Maistrovih borcev, 22. 6. 1940.

⁷⁵ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Poročilo 13. 3. 1941 (Čopič, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, 359).

⁷⁶ Kraljev spomenik za Maribor izdelan, *Slovenec*, 10. 11. 1940, 5.

⁷⁷ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Dopis Odbora za počastitev spomina blagopokojnega viteškega kralja Aleksandra I. Uedinitelja v Mariboru komandantu 40. pešadijskega Triglavskega polka v Mariboru, 10. 3. 1941.

⁷⁸ Čopič, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, 359.

Mariborski koledar, 1935

Mariborski večernik Jutra, 1928, 1934, 1935

Ponedeljek, 1927

Slovenec, 1934, 1938, 1939, 1940

Slovenski dom, 1938, 1939

Slovenski narod, 1934, 1939

Učiteljski tovariš, 1936

Umetnost, 1940

Monografija

Špelca Čopič, *Spomenik kralju Aleksandru I., Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, 2000.

THE KING ALEXANDER I OF YUGOSLAVIA MEMORIAL IN MARIBOR

Summary

In October 1934, the Maribor city council organised a mourning ceremony two days after the assassination of King Alexander I of Yugoslavia. The national organisation under the patronage of the National defence organised a mourning procession in the city and a mourning manifestation. After the assassination of King Alexander I of Yugoslavia, the governing committee of the National defence decided unanimously to start the action of arranging a memorial for the king in Maribor. On 19th November 1934, the mayor Franjo Lipold, PhD, organised public voting in the casino hall. Based on the proposal of the lawyer Miloš Vauhnik, PhD, the committee for honouring the memory of King Alexander I of Yugoslavia was elected. The members of the honorary presidency were vice-president of the senate Miroslav Ploj, PhD; the prince bishop of the Diocese of Lavant Ivan Tomažič, PhD; the brigade general and commandant of the city Svetozar Hadžić, and the president of the Slovene Women's Society Marija Maister. The president was Lipold, PhD; the vice-presidents were two members of the national assembly Ljudevit Pivko, PhD and Anton Krejči. Members of the board were also Stanko Detela, the president of the board for the erection of the memorial for King Peter I of Serbia; the president of the Union of Maister's soldiers Anton Dolar, PhD, and the president of the governing committee of the National defence Ivan Jančič, PhD. Milan Senekovič, PhD, and prof. Franjo Baš were secretaries, and the board had two cashiers, Bogdan Pogačnik, who was the head of the subsidiary of the Yugoslav united bank, and the head of the subsidiary of the Banovina savings bank of the Drava Banovina Janko Kovačec, PhD. 43 members of the select board and 52 members of the general board were also elected. The city municipality provided the necessary work space and administrative help.

Together with the committee for the erection of a king's memorial in Ljubljana they decided to collect donations (a call for contributions from both committees was published on 1st December 1934). On the meeting in January 1935, they decided that each of the 120 committee members should donate or collect thousand dinars. 500 collecting sheets and

250 pads were sent out. At the beginning of 1935, they decided on the possible location and form of the memorial. Trg svobode in the centre of Maribor was chosen among many different locations.

At the end of 1938, a call for proposals with an obligatory plan for the design of Trg svobode was published and therefore sculptors were only able to prepare designs in cooperation with architects. In February 1939, the jury studied twenty-seven designs. The first place was awarded to the engineer of architecture Jaroslav Černigoj from Maribor and the sculptor Boris Kalin from Ljubljana for their design *New Axis* (*Nova os*). The sculptor Tine Kos and the engineer of architecture Miro Kos were second, the first third prize was given to the sculptor Zdenko Kalin and the architect Franjo Kuglič, and the second third prize to the sculptor Dragutin Filipović from Zagreb. Six designs were bought, eleven of them got recognition rewards.

The memorial should be situated in the western half of Trg svobode, right next to the Maribor castle, which was supposed to be the future city hall. It should be 14 meters high. The high stand in form of two smooth columns (10 metres high) should be connected by a plate with a low pylon for the equestrian statue. The cavalryman would be in the same height as the castle arcades. The columns should be made of the stone from Podpeč, the plate and the pylon for the horse of Pohorje granite, the king on the horse made of bronze.

In March 1939, the marshal's office issued the permit for the erection of the memorial. In April 1940, Boris Kalin and Jaroslav Černigoj signed the contract. Next to the design in plaster with a scale of 1:20, they also had to prepare a one-third model of the statue in plaster, as well as a model of the statue in plaster in monument size. The memorial was supposed to be unveiled on *Vidovdan* 1940 (28. 6. 1940). Boris Kalin sculptured the statue in an improvised shack next to Franjo Kunovar's stonemason's shop in Sv. Križ near Ljubljana. At the same time, he prepared a study of the memorial in the third of the actual size and the full-size study of the horse. In October 1940, he sculptured the model of the equestrian statue in the agreed size in his new atelier on the Lavričeva ulica in Bežigrad. In May 1940, the contract for casting the model in bronze in the Art foundry Voždovac was signed. The statue was until 1st December 1940 cast in plaster, cut and sent to the foundry. The memorial should be unveiled on *Vidovdan* (28th June) 1941. The erection of the memorial and the final design of Trg svobode were stopped by the occupation.

DAS DENKMAL FÜR DEN KÖNIG ALEXANDER I. IN MARIBOR/MARBURG

Zusammenfassung

Der Mariborer/Marburger Stadtrat hatte zwei Tage nach dem Attentat auf König Alexander I. Karađorđević im Oktober 1934 eine Trauerfeier. Nationale Organisationen organisierten unter der Leitung der Nationalen Verteidigung einen Trauerzug durch die Stadt und eine Trauermanifestation. Der Ausschuss der Nationalen Verteidigung entschied einstimmig über die Aktion zur Errichtung eines Denkmals für den König in Maribor/Marburg. Dr. Franjo Lipold, der Bürgermeister von Maribor/Marburg, berief am 19. November im Kasinosaal eine öffentliche Sitzung, an der sie nach dem Vorschlag des Maister-Soldaten und Anwalts Dr. Miloš Vauhnik das Gremium für die Ehrung des Königs Alexanders wählten. In dem Ehrenpräsidium waren: der Vizepräsident des Senats Dr. Miroslav Ploj, der Fürstbischof von Lavant Dr. Ivan Tomažič, der Brigadegeneral und Stadtkommandant Svetozar Hadžić und die Präsidentin des Slowenischen Frauenvereins Marija Maister. Der Präsident des Gremiums war Dr. Lipold und die Vizepräsidenten die

Nationalabgeordneten Dr. Ljudevit Pivko und Anton Krejči. Im Gremium waren auch der Präsident des Ausschusses für die Errichtung des Denkmals für den König Peter I., Stanko Detela, dann der Präsident des Verbands der Maister-Soldaten Dr. Anton Dolar sowie der Präsident des Ausschusses der Nationalen Verteidigung Dr. Ivan Jančič. Die Sekretäre waren Dr. Milan Senekovič und Prof. Franjo Baš, die Kassenwarte waren der Direktor der Filiale der Jugoslawischen Vereinsbank Bogdan Pogačnik und der Direktor der Filiale der Banschafftsparkasse der Banschafft Drau Dr. Janko Kovačec. Es wurden noch 43 Mitglieder des inneren Gremiums und 52 Mitglieder des äußeren Gremiums gewählt. Die Stadtgemeinde stellte die notwendigen Räumlichkeiten und administrative Hilfe zur Verfügung.

Mit dem Gremium für die Errichtung des Denkmals in Ljubljana/Laibach entschieden sie sich, Spenden zu sammeln (die gemeinsame Aufforderung wurde am 1. Dezember 1943 veröffentlicht). An der Sitzung im Januar 1935 wurde entschieden, dass jeder von den 120 Gremiumsmitglieder tausend Dinar spendet oder sammelt. Es wurden 500 Sammelbögen und 250 Blöcke ausgeschickt. Trg Svobode wurde unter vielen Möglichkeiten als Standort des Denkmals im Zentrum der Stadt ausgewählt.

Ende 1938 wurde die Ausschreibung veröffentlicht, die mit einem verpflichtenden Plan für die Errichtung von Trg svobode verbunden wurde, wodurch Bildhauer ihre Entwürfe nur in Zusammenarbeit mit Architekten vorbereiten konnten. Im Februar 1939 entschied die Jury zwischen 27 Entwürfen. Den ersten Preis bekamen für ihren Entwurf „Neue Achse“ (Nova os) Ing. Arch. Jaroslav Černigoj aus Maribor/Marburg und der Bildhauer Boris Kalin aus Ljubljana/Laibach und den zweiten Preis der Bildhauer Tine Kos und Ing. Arch. Miro Kos. Der erste dritte Preis ging an den Bildhauer Zdenko Kalin und den Architekten Franjo Kuglič und der zweite dritte Preis an den Bildhauer Dragutin Filipović aus Zagreb/Agram. Sechs Entwürfe wurden gekauft, elf bekamen Preisgelder.

Das Denkmal sollte in der westlichen Hälfte von Trg svobode neben der Mariborer/Marburger Burg, wo sich das zukünftige Rathaus befinden sollte, stehen. Das Denkmal sollte 14 Meter hoch sein. Der hohe Träger in der Form von zwei glatten Säulen (10 Meter hoch) wäre durch eine Platte mit einem niedrigen Sockel für die Reiterstatue verbunden. Der Reiter auf dem Pferd wäre in der gleichen Höhe wie die Burgarkaden. Die Säulen wären aus dem Stein aus Podpeč/Podpetsch, die Platte und der Sockel aus dem Pohorje/Bachern Granit und der König auf dem Pferd aus Bronze.

Im März 1939 ermittelte das Marschallbüro die Erlaubnis zur Errichtung des Denkmals. Boris Kalin und Jaroslav Černigoj unterzeichneten im April 1940 den Vertrag. Neben dem Entwurf im Gips im Verhältnis 1:20 mussten sie auch ein Gipsmodell der Skulptur im Drittel der Größe sowie ein Gipsmodell der Skulptur in der Denkmalgröße vorbereiten. Das Denkmal sollte am Veitstag - Vidovdan 1940 (28. 6.1940) enthüllt werden. Boris Kalin entwarf die Statue in einer provisorischen Baracke neben der Steinmetzwerkstatt von Franjo Kunovar bei Sv. Križ in Ljubljana/Laibach. Gleichzeitig entwarf er auch die Studie des Denkmals im Drittel der Größe sowie die Studie des Pferdes in der Lebensgröße. Das Model der Reiterstatue in vereinbarter Größe schuf er bis Ende Oktober 1940 in seinem neuen Atelier in Lavričeva Strasse in Bežigrad. Im Mai 1940 wurde der Vertrag mit der Kunstgießerei Voždovac für den Bronzeguss der Statue unterzeichnet. Die Statue wurde bis zum 1. Dezember 1940 im Gips gegossen, zerschnitten und in der Gießerei abgegeben. Für die Enthüllung des Denkmals wurde Vetistag - Vidovdan 1941 festgelegt. Die endgültige Errichtung des Denkmals und des Trg Svobode wurde durch die Besetzung verhindert.